

VIRGINIA POPOVIĆ, SERBIA

The Song of Dawn in the Folklore Collections of Vojvodina

Summary

Key words: rite, Dawn Song, deceased, Serbian Banat, collection of folklore, funeral song, solar cult

The ancient ground of invocation of the sun, Dawn Song, was kept in Serbian Banat. This tradition, the ritual, required that on someone's death, when the corpse is still in the house, a group of women in the dawn of the last day of funeral, outside the house under the window with faces turned towards east, sometimes with lighted candles in hands, sing Dawn Song. In Serbian Banat, women are replaced with a male choir and fanfares. Collections of folklore from Banat have found this song which often is not understood, the world doesn't know the magical practices of this rite of passage. Radu Flora and Gheorghe Lifa discovered Dawn Songs in villages of central Serbian Banat. Singers of these songs were discovered since the XIXth Century.

Cântecul Zorilor în culegerile de folclor din Voivodina

Cântecul Zorilor, răspândit cam în aceleași zone precum *Cântecul bradului*, însă mai strict delimitat în nord-vestul Olteniei, în partea muntoasă și deluroasă a Banatului, iar pe alocuri și în vest, în Hațeg și în Ținutul Pădurenilor, se remarcă atât din punct de vedere cronologic cât și funcțional, încadrându-se în seria riturilor de despărțire a defunctului de comunitate. Străvechiul motiv al invocației către soare, *Cântecul Zorilor*, s-a păstrat și în Banatul sârbesc, azi tot mai rar (Bârlea 1964 : 48). Acest obicei-ritual presupune că, la moartea cuiva, atunci când mortul este încă în casă, un grup de femei, care nu sunt rude apropiate ale sale să se așeze în zori de zi – în cele trei zile până la înmormântare sau doar în ultima zi / pe alocuri prin Banat și în prima zi după înhumare - afară lângă casă sau sub fereastră și cu fața spre răsărit – uneori cu lumânări aprinse în mână – să cânte cântecul „zorilor”: „femeile, uneori, țin și lumânări aprinse când strigă Zorile. Așa le-a luat Slavco Almăjan pe cele din Uzdin când a turnat un film. Așa se găsesc și pe o pictură a Floricăi Puia din Uzdin” (Lifa 1997: 13). Conținutul tematic al acestuia este precreștin, fiind o invocare adresată zorilor, probabil o reminiscență a străvechii invocații către soare, ca acesta să-și întârzie „revărsatul” până ce „dalbul de pribeag” va fi pregătit cu toate cele necesare pentru lumea spre care călătorește.

După mărturisirea lui Radu Flora (Flora 1975: 176), mai aproape de elementele de magie și vrăjitorie decât de *Cântecul Zorilor* se încadrează *Numărătoarea mare* care are putere curativă și odată spusă la capul unui „bolnav pe moarte”, acesta sau se scoală sau moare imediat, astfel că, aceste versuri au devenit un fel de tabu, iar deținătorii lui (foarte rari, doar doi în întreg satul „păstrau textul cu mare sfințenie și frică” (ibidem) – este vorba de satul Satu Nou, cu câteva mii de locuitori români, cam la 50 de km de Belgrad). Acest text este similar cu cele apocrife medievale, cu Maica Precistă și drumul ei prin lumile extraterestre, spre diferență de *Zori* care conțin elemente de bocet sau se îmbină cu acestea, iar în faza ei actuală este legată de mitologia creștină. Acest din urmă cântec este inedit și la ora actuală au decedat cei doi deținători ai lui.¹ Acest text nu-l mai știe nimeni din satul amintit, iar în altele nu s-au găsit nici urme, nici amintiri despre un astfel de text sau o astfel de practică la capul muribundului.²

Din punct de vedere structural, cântecul de zori este strâns înrudit cu cântecul de brad (care nu este întâlnit în Banatul sârbesc), iar în locurile unde acestea două coexistă, folosesc deseori aceeași melodie. Cu toate acestea, cântecul zorilor din Banat prezintă anumite caracteristici și se distinge de cel din Oltenia nord-vestică, din o parte a Hunedoarei și Țara Hațegului (Bot 1968: 46).. În părțile Banatului sârbesc (în localitățile cu populație românească) astfel de cântece acoperă partea nord-vestică, localitățile bănățene (Flora 1962: *pass*) și mai puțin cele de proveniență „oltenească”, cum este Sân Mihaiul (Locve). Zona din jurul orașului Vârșeț este exclusă, fiind expusă unei influențe profunde din partea graiurilor sârbești coexistente (Flora 1973: 61-74).

Astfel, în zona Banatului femeile cântărește se despart în două grupuri care cântă alternativ: unul întrebă zorile, celălalt redă răspunsul acestora. Ele se plasează la cele două colțuri ale casei

¹ Radu Flora vorbește de primul individ cu numele de Stevan Flora, mort în jurul anului 1950, de cca 65-70 de ani; textul înregistrat de Radu Flora este auzit de la Tuica Țăran, de 54 de ani, la 19.11.1954 (moartă prin 1967-1968), care și ea l-a auzi de la o femeie din satul Ovcea, Grăpina Crăinean care a murit cam prin anul 1909 și care atunci a avut 87 de ani.

² *Istoria literaturii române* I, a Academiei, cit. p. 52 amintește că acest cântec este *Cântecul cel mare* din Banat, ceea ce este, în mod evident, altceva.

sau chiar mai departe, pe o înălțime (cupa de paie), pentru a fi auzite mai bine în sat: „În toate Zorile femeile se adresează ca unor surori care să le înțeleagă cerințele, dar la Locve sunt considerate „zâne” – formă mai veche a cântecului. Zorile fiind „strigate” de femei: afară, în casă, cu

Înmormântare; foto: Felician Săteanu

lumânări aprinse, sunt cântări ceremoniale funebre, care se cântă pe « glas fără durere » de femei știutoare, « numite » care nu pot fi rude apropiate ale mortului, în anume momente ale înmormântării, cu respectarea riguroasă a legilor nescrise ale tradiției. Și, în continuare, zorile răspund femeilor care le strigă:

- Dar ne-am zăbovit
Jălea d-am privit
Că az se desparc 'e

- Noi nu ne-am ivit
La jal 'e-am privit
Că s-o despărțit.

Noi am zăbovit
Dor mare-am privit
Că s-o despărțit

Noi, acum v'edz că grăbim
Iaca dăloc [imediat] n'e ivim
Dar nu întoarc'em înapoi

(Lifa 1997: 15-16)

Se stabilește în acest fel un dialog cu cosmosul, reprezentat prin zorile personificate „agrăite” cu epitetul constant surori, cărora li se cere aici oprirea timpului până ce se vor găti cele necesare pentru călătoria mortului. Versurile bănățene nu mai menționează merindea funebră, insistând asupra despășirii de rude și vecini. Cântecele începe cu un reproș zorilor care au întârziat, căci – ipotetic – cel mort trebuia să se despartă de cei dragi ai lui: *Zorilor, surorilor/ C'e v-ați zăbovit/ De nu v-ați ivit/ Mai de d'imineață,/ Ca ieri d'imineață...* (L.B., *Toracu Mare*, 1971)³ sau *Zori, fi m-ați surori,/ Ce v-ați zăbovit/ De n-ați mai venit/ Ș-astăz gimineață/ Ca ieri gimineață...* (Lifa 1998: 13). Acesta este un cântec funerar ce are rolul de a-l iniția pe mort pentru lumea de dincolo. Femeile cântărețe strigau pe nume pe mort și îi dădeau sfaturi despre ce să facă pe tărâmul celălalt. Acest cântec al zorilor este sublimarea poetică a practicilor menite să îl ajute pe om să ajungă pe lumea cealaltă: „Mortul este însoțit prin cântecele bocitoarelor pas cu pas pe drumul către lumea cealaltă și sfătuit de aici, din lumea noastră, să nu o ia la stânga, să o ia la dreapta, să nu se sperie de lup, să se împrietenească cu câinele, să treacă apa, și așa mai departe” (Dogar 2010).

Acest cântec al zorilor este amintit încă în 1875 de Ion Becineaga în revista „Familia” apărută la Budapesta⁴, iar pe teritoriul Banatului sârbesc cam la sfârșitul secolului XIX⁵. Cântecele Zorilor a fost cercetat de N. Bot de la Universitatea din Cluj (fost lector la Facultatea de Filologie din Belgrad) în lucrarea *Contribuții la cântecul zorilor*⁶. Despre Zorile care acoperă partea nord-vestică a Banatului scrie Radu Flora în *Folclor literar bănățean*” (p. 176-184). În 1982 apare o antologie de folclor bănățean, *Foaie verde lămâiță*”, unde sunt publicate versuri ale cântecului *Zorilor* din satele Toracu Mare, Uzdin, Ecica și Sân Mihai. Despre *Cântecul zorilor* a scris Gheorghe Gh. Lifa în *Contribuții la monografia folclorului din Uzdin*, vol. II, (bocete, zori, epitafe).

Gheorghe Lifa vorbește despre trei femei care trec în camera cu mortul unde strigă *Zorile* cu fața către răsărit: „Aceste femei sunt anume plătite. E o curiozitate pentru întreg satul strigătul zorilor. Iese lumea în stradă ori deschid fereastra s-audă. Ele sunt dispărute la ora actuală, dar sunt mulți oameni vii care le comentează. Eu în viață le-am auzit de două ori, copil fiind. Odată se strigau la moartea unei fete mari, când părinții mei deschideau ferestrele să auzim. Era la distanță de trei colțuri de casa mea. Și altă dată se strigau la moartea unui bărbat în etate de 39 de ani, cu casa lângă mine. Era într-o noapte de toamnă timpurie. De cu seara femeile, le auzeam, se vorbeau să iasă la zid, în curtea casei mele să le audă. Eu am dormit cu străbunică-mea care n-a intenționat să mă ia și pe mine să aud, dar mă țineam de ea și era senzație pentru mine.” (Lifa 1997: 13).

În *Cântecul zorilor* există elemente complexe preluate din bocete și cu improvizații libere ale cântărețelor. Se disting trei tipuri de astfel de cântece: *ale zorilor* propriu-zise, *al bradului* sau *cântecul de petrecut (mortul)* (Flora 1975: 180), iar acestea sunt foarte des combinate: *Brad'e, fii, măi, frat'e,/ Înt'ind'e-ți, întind'e-ți/ Tu vârful'e a tiel'e/ Să tr'ec ieu pră iel'e...*” (M.M. Ecica, 1970). În acest cântec, marea aduce „mâluri și cămiluri”, bradul trebuie să-și întindă mijlocul

³ Versurile sunt culese de profesorul, lingvistul și etnologul Radu Flora și publicate în volumul *Folclor literar bănățean*, Editura Libertatea, Pančevo, 1975.

⁴ Becineaga, Ion, *Diorile, Datini populare*, Familia, Budapesta, 1975, nr. 11, p. 268-270.

⁵ Magdu, Vioara, *Diorile*, Gazeta Transilvaniei, Brașov, LIV, 1892, nr. 22, p. 1 (autoarea fiind originară din satul Ecica, sat așezat în partea de mijloc al Banatului sârbesc. Referințe mai ample despre personalitatea ei și activitatea publicistic-literară a făcut prof. Virgil Vintilescu la cea de-a III Sesiune științifică a S.L.R. (noiembrie 1974) (Flora 1974: 178).

⁶ Lucrarea *Contribuții la cântecul zorilor* a fost publicată în Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj, 1966, p. 463-471. Aici sunt publicate trei variante culese în satul Uzdin (informatoare: Linca Rista, 65 de ani, Cățița Vereșan, 56 de ani și Saveta Dimcea, 65 de ani) și câte una în Vladimirovaț (informatoare Persa Pod, 58 de ani) și Nicolinț (informatoare Steluța Cinci, 29 de ani). Un alt text despre *Cântecul zorilor*, Nicolae Bot a publicat în revista „Lumina”, nr. 1-3 din anul 1968 cu titlul *Strigătul zorilor în Banatul iugoslav*”. În lucrare amintește despre zorile din satele Ecica, Uzdin, Vladimirovaț, Nicolinț și Toracu Mare.

pentru a trece prin el, la fel se amintesc vârfulurile acestui brad. După despărțirea de cei dragi, mortul – trecând prin brazi, cu animalele întruchipate aici (vidroanea, șărpoanea, „mielul vânăcilor”) – ajunge la o „masă de mătasă” sub un măr, iar: *La masă c'in'e-mi săd'ea? / Sfânți cu duh sfânt...* „ (Id.). Acești „sfânți” „împărțeau pământul” și noului venit, îi făceau loc în părțile fără întoarcere: *Dar de primăvară/ Ca să se-ntoarcă iară – Atunc'i s-o-ntoare'e/ Când mi s-or cosi/ Grân'e-ntre Crăciun'e,/ Oarză-ntre Sâmgeardze,/ Atunc'i, nic'i atunc'i* (Id.). Aceeași imagine se întâlnește în *Cântecul de petrecut morții*, înregistrat de Radu Flora la Voivodinți. La masă este „domn ca Dumnezeu” cu toți sfinții, lipsind doar un sfânt: Sfântul Ion, care, venit mai târziu, declară că s-a bătut „cu iudzâli”, care i-au furat cheile raiului, încuindu-l pe acesta. Intervine Dumnezeu și deschide raiul încuind iadul. Iar moartea venea pe un „legănel de uiegea”, printre cornițele unui „cerb moorât”, dus la Sfânta Maică Maria: *...Sfânta Maica Marie/ La Milca că îmi venea/ Stâlp de bosioc îi da/ Și pe Milca m-o duc'ea/ În mijlocu' raiului...* Urmează descrierea binefacerilor și desfătărilor de aici: *Jucau junii cu păunii/ Și n'evasta cu mununii/ Și f'et'îța cu piercița,/ Școlărei cu lucrărei,/ Copii mici din l'egănei...* În încheiere, constatarea că Milca „s-o-nturna” când c'erbii că m-or ara/ Și ciudzâlii or sămăna,/ Când o fi olba de vin,/ Olba de vin c-un finic...”. Se termină cu o strofă adresată raiului: *Raiul'e, grăd'ină verd'e,/ Milca acuma ni se pierd'e./ Raiul'e, grăd'ină dulc'e,/ Milca acuma ni se duc'e./ Dumnezeu s-o ierte!* (C.M., Voivodinți, 1970). Despre *Cântecul Zorilor* de la Uzdin, Gheorghe Lifa spune: „Se strigau Zorile în ziua înmormântării, înainte de-a apărea zorile. Ziceau „Tatăl Nostru”, înainte de-a le striga, în camera mortului, apoi le striga pe paie ori fân, odată și altă dată în camera cu mortul, cu fața către răsărit. Aici s-au deschis ferestrele să audă și sufletul răposatului, plecat în cer, și întreg satul [...]. La Uzdin e înlocuit Strigătul Zorilor cu fanfara și corul, care cântă, plătiți fiind, o serenadă, așa numită de ei, la fereastră, seara când se deschid ferestrele și înainte de înmormântare tot la fereastră. Atât corul, cât și fanfara cântă și în timpul înmormântării pe drum până la cimitir. Și corul, și fanfara, când cântă la fereastră, impresionează și înfiorează întocmai ca Zorile de altădată” (Lifa 1997: 14).

Înmormântare; foto: Felician Săteanu

Variantele *Cântecului Zorilor* conțin aceleași elemente, doar că uneori apar brazi sau „măru` lu` Sâmbiedru”, floarea-soarelui care este „la poarta raiului”, etc., „conținând, în mod obligatoriu, despărțirea de părinți, surori, copii, rude și drumul prin părțile extraterestre” (Flora 1975: 182).

Radu Flora la Satu Nou⁷ a înregistrat varianta *Numărătorii mari*, care începe aidoma unui basm: *O fost un om mar`e/ S-o dus într-o pădur`e mar`e...* Aici a ridicat „o mănăstire mar`e, „sus la zeal`e la zăbreal`e”, iar aici stătea Maica Precista suspinând după fiul ei. Apoi vine un „maistor de fier” relatându-i că au venit la el „câinii de jidovi” cerându-i să facă cuie mari de fier, iar el le-a făcut mai mici pentru Hristos cel răstignit. Acesta este binecuvântat pentru fapta făcută: *Pentru că le-ai făcut mai mic`i,/ Să dai cu c`iocanu/ Și deloc [imediat] să capiți banu`*. Maica Precistă se duce mai departe, *P/r/in foc arzând,/ P/r/in spini înspinând,/ P/r/in ac`e-mpungătoare`e,/ P/r/in topoare tăietoare`e*. Se întâlnește cu „mastorul de lemn”, care relatează că „jidovii” i-au dus nouă măji de lemn să le facă nouă cuie mai mici, iar el le-a făcut mai mari. Întâlnirea este descrisă într-o atmosferă de basm, dar cu elemente mistice. Maica Precistă se întâlnește cu „broasca-roască”; aceasta, într-o dojană ușoară, îi spune că ea a avut nu unul, ci nouă fii și a venit o „roată-bocoroată” și i-a călcat pe toți; apoi aducându-i pe aceștia în fața ei, ea îi binecuvântează astfel: *...să fie/ Cu ochi ca cârpitoare`el`e/ Cu pic`oarel`e ca răsuitoare`el`e!/ Muri-ai, să nu t`e-mpuți./ Und` tu-i sta,/ Apa să se bea!* La sfârșit, Sfânta Maică ajunge la „corțil`e jidovilor”, unde fierbe un cocoș timp de trei zile și trei nopți: *Pe c`in`e l-o stropit,/ L-o popistrit!/ C`in`e o gustat - / O crepat!/ C`in`e o văzut - / O murit!* Se pune alternativa: dacă cocoșul se va scula. Fiul ei va învia: *Cocoșu` s-o sculat/Ș-o cântat - / Cristos o`nviat!* În partea finală, înviatul apare în scenă și pune alternativele: cine va ști această „poveste” și nu o va spune nimănui, *la o zi, la două/ La o săptămână, la două,/ La o lună, la două,/ La un an, la doi*, îi va lua mâna dreaptă, și-i va arăta cărarea stângă: îi va arăta raiul, și-l va vârî în iad; iar cine va ști această „poveste” și va zice-o, în același timp, îl va lua de mâna stângă, și-i va arăta cărarea dreaptă; îi va arăta iadul, și-l va trece-n rai: *unde șerpii amuțesc,/ Făclii-s aprinse,/ Mese-ntinse,/ Pa/ha/re pline/ Și lăutași zicând.* Varianta aceasta, culeasă de Radu Flora, este o „poveste” fără o bogată fantezie, redusă la elementele ei strict materiale, fără sentimente și fără orice bază afectivă, „totul mistuindu-se în duritatea povestirii, care este [...] elementul principal al alcătuirii” (Flora 1975: 184). Practica „spunerii”⁸ *Numărătorii mari*, intonația, eventualele gesturi sau practici nu sunt cunoscute.

Zoritoarele sunt o intermediere între comunitate și o zeităte ocultă, paralelă unui Dumnezeu creștin. Prin invocația „zorilor, surorilor” se stabilește un raport ritual între zoritoare și zori, similară raportului preoteselor care slujesc un cult solar (simbolul central al discursului e soarele). „Dalbul de pribeag”, pentru care se manifestă zoritoarele simbolizează călătoria fără țel a sufletului rupt de această lume care nu a primit încă o cale, spre calea de dincolo. Sufletul călător (pribeag) marchează trecerea de la lumea albă la lumea neagră, acolo unde nu e dor, durere, nici milă. Cântecul de zori sunt dialoguri purtate cu mortul și cu reprezentări din lumea în care pășește. *Zorile de dimineață*, când timpul este curățit de forțele răului, zeițe ale destinului, erau invocate să dea răgaz dalbului pribeag, să-și ia rămas bun de la comunitate și să i se pregătească merindele pentru drumul fără întoarcere. În Banatul sârbesc acest cântec al *Zorilor* este păstrat până în ziua de azi. Cele trei cântărețe (sau grup) sunt înlocuite cu fanfară și cor bărbătesc, deseori lumea nici nu știe însemnătatea acestui cântec, cântat sub fereastra camerei unde se găsește defunctul.

⁷ Tuica Țăran (54 de ani, în 1954).

⁸ *Numărătoarea mare*, după Radu Flora, nu se “cântă” ci “se spune”.

Cântecul Zorilor are o linie melodică unică în folclorul muzical românesc, fiind de o mare arhaicitate. C. Brăiloiu afirmă că nu este un simplu bocet, ci un străvechi cântec funerar. Ritualul în care sunt performate cântecele funerare de Zori are la bază o viziune mitică ce tratează moartea ca o călătorie și postexistența ca un alt mod de a fi. Sensul comun al cuvântului zori este cel de răsărit, în *Cântecul Zorilor* cuvântul are un sens mai vechi: a zori (cuiva) însemna a(-i) ura (ceva). Iată un citat care evidențiază faptul că acest cântec funerar nu este neapărat legat de momentul răsăritului, cum s-ar putea imagina la o primă impresie: „A treia zi după răposare urmează, de regulă, înmormântarea sau îngropăciunea [...]. În Banat, niciun român nu se îngroapă dimineața din cauză că neamurile sale voiesc a-i expedia sufletul către ținta sa dimpreună cu mergerea spre hodină a soarelui. În cazul contrar, se tem că sufletul răposatului, pe când se află soarele în urcare, lesne ar putea să apuce pe căi rătăcite și să cadă apoi jertfă vreunui strigoi rătăcitor”⁹ După performarea acestor gesturi, cortegiul funerar pornește spre cimitir, cântecele funerare de Zori îndemnând în paralel sufletul mortului să pornească la drum și să plătească cele două vămi. Ce s-ar întâmpla dacă defunctului nu i-ar fi cântate Zorile? „Asta nu să poace cu nișiu chip. Mortu niși nu poate pleca din casă fără asta, că n-ar ști încotro s-o apușe și șe să facă”.¹⁰

Cântecul Zorilor are, așadar, rolul unui text escatologic, de ghid de călătorie spre lumea cealaltă, așa cum erau papyrus-urile egiptene așezate în mâna faraonilor sau tăblițele orfice precreștine din lumea greco-romană (orfismul este primul cult religios precreștin care propune salvarea sufletului după moarte). De altfel, studii de specialitate consideră că rădăcinile acestui cântec străvechi ar fi cultele orfice de origine egipteană, răspândite la un moment dat în toată lumea romană, inclusiv în Dacia. Vechimea textelor de Zori este susținută și de modelul escatologic pe care îl propun, anterior Raiului și Iadului creștin: este vorba de motivul celor două căi, „de-a dreapta” și „de-a stânga”, ce duc spre lumea cealaltă, imaginată simplu fie ca un câmp cu flori, „cu mese-ntinse și făclii aprinse”, fie ca un câmp cu spini.

Înmormântare; foto: Felician Săteanu

⁹ <http://www.reper-romanesc.org/publicatie/0609/radacini.htm>

¹⁰ ibidem

Bibliografie:

- Bârlea, Ov. (1966). *Folclor și istorie*. Revista de etnografie și folclor, București, XI, nr. 1.
- Bârlea, Ov. (1981). *Folclorul românesc*. București: Minerva vol. I.
- Becineaga, Ion (1875). *Diorile, Datini populare*, Budapesta: Familia.
- Bot, Nicolae (1968). *Strigățul zorilor în Banatul iugoslav*, LUM. XXII, nr.1-3.
- Bot Nicolae (1974). *Contribuții la studiul raportului dintre cântecul ceremonial și bocet*, ASLR, 5.
- Dogar, Andrea (2010). *Mireasa mortului necăsătorit: repararea destinului incomplet*.
<http://www.evz.ro/detalii/stiri/bradul-895281.html>
- Flora, Radu (1995). *Folclor literar bănățean*. Panciova: Libertatea.
- Flora, Radu (1962). *Dijalektološki profil rumunskih banatskih govora sa vršačkog područja*. Novi Sad: Matica srpska, Posebna izdanja.
- Liga, Gheorghe Gh. (1998). *Contribuții la monografia folclorului din Uzdin*. (Bocete, Zori, epitafe) II. Uzdin: Tibiscus.
- Magdu, Vioara (1892). *Diorile*, Gazeta Transilvaniei, Brașov, LIV, nr. 22.
- Rosetti, Alexandru (1964). *Folclorul. Literatura română în perioada feudală*. București: Academia Republicii Socialiste

Înmormântare; foto: Felician Săteanu